

Ibrahim Latifić

JUGOSLAVIJA 1945-1990
razvoj privrede i društvenih delatnosti

Društvo za istinu
e antifašističkoj narodno oslobodilačkoj torbi
u Jugoslaviji (1941-1945)

Beograd, 1997

Izdavač:

*Društvo za istinu o antifašističkoj narodno oslobodilačkoj
borbi u Jugoslaviji (1941 -1945)*

Za izdavača:

SVETOZAR ORO

Recenzenti:

*Prof. dr Ljubisav Marković
Dr Dušan Piree*

Urednik:

Prof. Radošin Rajović

Štampa:

*Udruženje NAUKA I DRUŠTVO SRBIJE
Beograd, ul. Božidara Adžije 11a*

Tiraž: 250 primeraka

SADRŽAJ

I	UMJESTO PREDGOVORA.....	V
II	PRETHODNE NAPOMENE.....	1
III	DINAMIKA EKONOMSKOG RAZVOJA SFRJ I OSNOVNE STRUKTURNE PROMJENE.....	4
IV	NEKE KARAKTERISTIKE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE DO DRUGOG SVJETSKOG RATA (1941).....	9
V	RAZVOJ PRIVREDNIH DJELATNOSTI SFRJ	
	Društveni proizvod.....	15
	Upotreba društvenog proizvoda.....	19
	Životni standard.....	20
	Investicije.....	28
	Kreditni odnosi Jugoslavije sa inostranstvom.....	32
	Industrija.....	40
	Poljoprivreda.....	47
	Građevinarstvo.....	56
	Saobraćaj.....	61
	Unutrašnja trgovina.....	65
	Ugostiteljstvo i turizam.....	68
	Spoljnotrgovinska robna razmjena.....	72
	Platni bilans Jugoslavije.....	79
VI	UPOREDNI POKAZATELJI RAZVOJA JUGOSLAVIJE I DRUGIH ZEMALJA.....	84

VII RAZVOJ DRUŠTVENIH DJELATNOSTI U SFRJ

Stanovništvo.....	94
Obim i kretanje zaposlenosti.....	102
Obrazovanje.....	107
Kultura i umjetnost.....	118
Zdravstvo.....	121

VIII SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE I SOCIJALISTIČKE

AUTONOMNE POKRAJINE.....126

Mjere za razvoj privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo.....	155
--	-----

REZIME.....160

IUMESTO PREDGOVORA

Ako bi se za ovu monografiju uglednog statističara Ibrahima Latifića o dostignućima nekadašnje SFRJ reklo da ona predstavlja solidan doprinos sagledavanju njenog razvoja od 1945. do 1990. godine, onda bi to bila samo jedna opšta ocena, i ništa više. No, budući da se danas i bez ikakvi statističkih analiza govori sve i svašta o tom periodu, vredi navedenoj oceni dodati još i neki širi komentar - a to je ovde reč o jednom iscrpnom, uverljivoj i kritičkom dokumentu koji je i te kako dobro došao svima koji žele da objektivno sagledaju 45 godina razvoja te Jugoslavije.

Kao osnovno, iz ovog rada vidimo da je to bio period izuzetno brzog razvoja i dubokih promena pokrenutih u ekonomskoj, socijalnoj, kulturnoj i svim ostalim sferama života jedne zemlje koja je pre toga spadala u red najzaostalijih u Evropi, a usto još i najteže pogođenih posledicama Drugog svetskog rata. Kao izlaz iz takvog stanja samo po sebi se nametala politika ubrzanog razvoja kao jedini put koji vodi realnom rešavanju zatečenih problema. Uostalom, tim su putem morale da krenu i ostale zemlje dotad okupirane Evrope, pa i mnoge druge koje je rat pogodio. Otuda nije bila neka posebna zasluga nove revolucionarne vlasti avnojevske Jugoslavije što je pokrenula njene narode da uz najveće teškoće i žrtve pristupe ostvarivanju ciljeva ubrzanog razvoja.

Zašto bi danas bilo važno nepobitnim statističkim brojkama dokazivati ovu polaznu istinu o razvoju tadašnje Jugoslavije? Ustvari i te kako je to važno upravo u sadašnjem trenutku kada je na društvenoj pozornici sve više novokomponovanih političara, samozvanih istoričara i sličnih "teoretičara" koji se upinju da dokažu da je sve što je postignuto u razvoju Jugoslavije u proteklih pola veka bilo čisti promašaj, pa bezmalo i istorijska katastrofa za narode koji su u njoj živeli, a to onda obično služi kao legitimacija da se istupa sa ekonomskim, socijalnim i političkim programima koji, ako već nisu čista fraza i demagogija, predstavlja

svojevrsni poziv na vraćanje u nekakvu patrijahalnu idilu iz vremena karadževićevsko-obrenovićevskih, habzbrških i sličnih tvorevina iz davno prohujalih vremena. Naravno, ovakvi prepravljajući istorije ne bi ni zasluživali veću pažnju, jer ih ionako uverljivo osporava sam život koji se ovde kao i svuda drugde odvija svojom neumitnom logikom opšteg razvojnog ubrzanja, naročito poslednjih nekoliko decenija. Značaj sagledavanja prave istine o prethodnoj Jugoslaviji (SFRJ) je mnogo više u potrebi da se odlučno osporavaju svi oni koji idealizuju ceo protekli period, prikazujući ga u celini plodotvornim, tek sa ponešto slučajnih i prolaznih promašaja koji bi se lako mogli izbeći ako bi se nastavilo istim kursom i upravljanje poverilo ljudima i pokretima istih pogleda na svet.

Jezik statistike je najpogodniji za razgoličavanje ovakvih mistifikacija, jer podstiče ozbiljne analitičare proteklog perioda da se sa svom kritičnošću s njima uhvate u koštac. Veoma dobru polaznu osnovu za ovakve napore predstavlja monografija Ibrahima Latifića.

I

Bivša Jugoslavija, izrasla je na temeljima sasvim niske materijalne, socijalne i kulturne razvijenosti, pa i u nesigurnim političkim uslovima. Ovakvo stanje objektivno je išlo na ruku nosiocima revolucionarnog dogmatizma koji su, uprkos svojim zaslugama za pokretanje jednog silovitog razvoja Jugoslavije, pa i za njenu odbranu od boljševičke varijante tog dogmatizma, i sami bili njom opterećeni jer su iz te škole potekli. Razume se, oni koji su i danas skloni da preveličavaju značaj revolucionarnosti masa i njenih tadašnjih vođa mogu s punim pravom dokazivati da je baš taj komunistički romantizam bio početna pogonska snaga u pokretanju celokupnog ubrzanog razvojnog ciklusa. I ne samo to. Velike zasluge za pokretanje dubokih društvenih promena kod nas i drugde u savremenom svetu pripadaju sličnim romantičarima - pre svega, onima iz Oktobarske revolucije, pa i njihovim prethodnicima iz vremena Pariške komune koji su "jurišali na nebo" i koji su povukli sa sobom čak i samog Karla Marksa, tog inače najtvrdog realistu među tumačima svetske istorije i mogućih puteva daljeg razvoja savremene civilizacije.

VI

Dakle, sva ta jurišanja nisu bila uzaludna i moraju biti obeležena zlatnim slovima. Ono sto im pomračuje slavu svodi se isključivo na dogmatsko robovanje novim idejama i prvim rezultatima, pa otud i na nesposobnost da se stalno preispituje započeti kurs i iz takve samokritike izvlače zaključci o daljim putevima razvoja.

Kao osnovno, valja imati na umu da su upravo objektivni uslovi diktirali Jugoslaviji da krene od koncepta izrazito zatvorene i ekstenzivne privrede. Kako bi se drukčije i mogli rešavati izuzetno teški tekući i razvojni problemi jedne tek oslobođene zemlje? Najzad, takvim putem krenule su u prvim posleratnim godinama gotovo sve ratom pogođene zemlje, koristeći pritom i poznate rekvizite administrativnog regulisanja, kao što su potrošačke karte, razna ograničenja u poslovanju preduzeća, plansko usmeravanje radne snage i kapitala, sve do prinudnog otkupa poljoprivrednih proizvoda. No, jedno su privremene državne mere u jednoj vanrednoj situaciji, a nešto sasvim drugo neopravdano dugo zadržavanje autarhičnosti i ekstenzivnosti u privređivanju i razvojnim planovima. Naši revolucionari na čelu države zaboravili su da se vremenom iz ovakvog privređivanja rađa odgovarajuća materijalna struktura koja počinje da reprodukuje, ne samo sebe kao zatvorenu, statičnu i konzervativnu, već i odgovarajuće predstave o tobože jedinom pravom putu izgradnje jednog novog društva. (Samo uzgred: taj problem je pred kraj svog života jasno sagledao i sam Lenjin koji se svojim NEP-om faktički odrekao boljševizma i koncepta o izgradnji socijalizma u jedinjoj, a uz to i nerazvijenoj zemlji.)

Kod nas se, pored navedene iluzije o socijalističkoj izgradnji, radilo još o jednoj, i to mnogo ozbiljnijoj: da smo krenuli nekim sasvim novim putem razvoja i uspostavili nove, još neotkrivene društvene odnose i zakonitosti. S obzirom na neke elemente tržišnosti (i to jedino u sferi robne razmene), koje smo preuzeti od kapitalizma i ugradili u taj naš "novi" društveno-ekonomski poredak, zaista smo stekli određene prednosti pred zemljama koje su spadale u tadašnji svet socijalizma. Ali, uporni pokušaji da se na nekoj novoj osnovi od tobože svetsko-istorijskog značaja izgrađuju putevi daljeg razvoja ("dohodovno-dogovorna samoupravna ekonomija") i pokreću nove društvene i ekonomske zakonitosti, doveli su do reprodukovanja neodrživi odnosa u društvu i ekonomiji, a uporedo s time i

do gotovo fantastičnih predstava u glavama ljudi, što i danas kao svojevrsni balast opterećuje našu stvarnost i parališe mnoge inicijative i napore da se izade iz krajnje ozbiljne krize.

Konfuzna situacija koja je izazvana ovakvim iluzijama i koja već dugi niz godina daje suprotne rezultate od očekivanih, kompromitovala je i jednu samu po sebi pozitivnu tekovinu - radničko samoupravljanje. Izlazi ovako da su radnici kao samoupravljači krivi što jugoslovenska privreda postaje neracionalna i nekonkurentna, i to zato što s, eto, nedovoljno svesni, te bi stoga ceo revolucionarni preobražaj trebalo poveriti novoj intelektualnoj eliti (kao što je glasila poznata parola iz 1968. godine sa kojom su istupili Markuze i još neki filozofi iz tog vremena). Ovakvo istovremeno izlazi da je kapitalistička proizvodnja progresivna zato što su joj od samog početka na čelu bili sve samo altruisti, visoki intelektualci i klasno svesni vlasnici i što je ona sada pod upravom isto takvih menadžera i pod nadzorom isto takvih članova akcionarskih društava. Ljudi se u proizvodnji i privređivanju ponašaju onako kako im diktira ekonomska prinuda, a tek onda po svojoj pameti i građanskoj svesti. Ništa drugačiju sudbinu od one koju je doživela naša ekstenzivna i autartična privreda ne bi dočekala jedino zato što je živela bez stvarnih ekonomskih podsticaja i prave tržišne prinude i što su tako samoupravni proizvođači mogli komotno da naduvaju svoje troškove poslovanja, prevaljujući ih preko "dogovornih" cena jedni na druge toliko dugo dok u jednom trenutku nisu više bili u stanju da međusobno likvidiraju svoja potraživanja i dugovanja. Samim tim oni su onda sami sebe onesposobljavali da realizuju svoju proizvodnju, najpre na inostranom, a ubrzo i na domaćem tržištu. Nastupila je opšta kriza, i to ne kao u klasičnom kapitalizmu zato što se proizvodi previše i po sve nižim cenama, već zato što se proizvodi po sve višim troškovima proizvodnje, da bi se upravo stoga najpre uporio i sam privredni rast, a onda došlo i do stagnacije, pa i opadanja proizvodnje i nazadovanja u svim privrednim i ostalim delatnostima.

Ovakav rasplet pogodio bi našu zemlju čak i da je njom i njenom privredom upravljala najementnija intelektualna elita na čelu sa sve samim doktorima ekonomskih nauka.

Nešto slično se događalo i sa socijalističkim zemljama bez samoupravljanja, a pod režimom centralističkog dirigovanja. Razlika je samo u tome što je na našem tržištu relativno slobodnih cena rastuća inflacija sve oštrije upozoravala na neodrživost sistema u kome sve veća proizvodnja izaziva još veći porast troškova pod kojima se privređuje. U drugim socijalističkim zemljama planskog dirigovanja i iskazivanja poslovnih rezultata nije se sve to ni moglo jasno sagledavati, pa otuda i danas toliko razočarenje što se tako teško ide sa tranzicijom, a pogotovo što nema više visokih stopa rasta, što raste nezaposlenost i opada standard. Čak i jedna ekonomski tako racionalna zemlja kao što je Nemačka ostala je, ubrzo posle pripajanja njenog istočnog dela, zaprepašćena pred saznanjem da će je prevođenje tamošnje privrede na normalne tržišne uslove stajati na hiljade milijardi maraka i da će to potrajati još po neku deceniju i u narednom veku. A evo, u toj kapitalističkoj Nemačkoj već odavno funkcionišu radnički saveti, doduše samo kao savetodavni organi, ali ipak kao uticajni i odgovorni učesnici u upravljanju preduzećima. A u proizvodnji uglja i čelika još od prvih posleratnih dana postoje svojevrсни organi saodlučivanja u kojima predstavnici radnika, paritetno zastupljeni u odnosu na predstavnike kapitala, ravnopravno odlučuju o svim poslovnim i drugim pitanjima. Ali, niko tako ne pledira da se u interesu zaposlenih odstupa od uobičajenih pravila tržišnog ponašanja. Staviše, ocenjuje se da su upravo radnici i njihovi sindikati često dosledniji od menadžera u otporu prema kartelskim i sličnim monopolitičkim tendencijama koje su stalno prisutne u zreлом kapitalizmu.

Inače, kao što se to događalo svojevremeno u vezi sa našim samoupravljanjem i danas su na sceni nekakve čisto ideološke raprave o putevima daljeg razvoja. Pritom jedni odbacuju bilo kakva "kapitalistička" rešenja, insistirajući na nekakvoj "humanističkoj" varijanti socijalizma koji bi u odnosu na predhodni bio samo donekle korigovan i obogaćen novim "rešenjima". A drugi naprosto gube vreme braneći nekakav apsolutni kapitalizam i napadajući socijalizam. I po jednim i po drugima izlazi kao da se u poslednja dva veka ništa nije izmenilo u prirodi kapitalizma. A on već uveliko prevazilazi svoju anarhičnu i nehumanu prirodu, budući da ga je sam razvoj tehnologije i nauke, uz sve organizovaniji nastup radničke

klase i odgovarajući regulativu savremene države, naterao da se pretvara u neku vrstu sistema "socijalno-tržišnog privređivanja", što su kao novi pojam u svoj posleratni ustav uneli upravo Nemci, a dosledno počele da ostvaruju sve zapadno-evropske zemlje, i to ne samo u sopstvenim granicama, već u okvirima Evropske unije, pa i šire. druge strane, trezvenije pristalice socijalizma uveliko se već spuštaju na realno tlo, dosetivši se najzad kao pravi sledbenici Marksa da nijedan društveno-ekonomski sistem ne propada dogod još ima prostora da se dalje razvija, a i da nijedan novi sistem ne može da zaživi dok se ne razviju odgovarajući materijalni, kulturni i drugi uslovi koje jedino kapitalizam može da iznedri i dovede do punog sazrevanja.

Ipak, sve se to kod nas i dalje odvija samo na tlu ispraznih rasprava. Nema još, nažalost, novih rešenja, oslobođenih bilo kakvih ideoloških ili sličnih zamagljivanja. Sadašnjoj SR Jugoslaviji to imperativno nalaže situacija u kojoj se nalazi, a koja bi bez temeljitih zaokreta mogla da postane daleko teža od sadašnje, ako ne čak i bezizlazna.

II

Ako bi u našem proteklom periodu vredelo označiti neku zaista realističku tačku oslonca za nova saznanja i rešenja u pravcu tržišne prirede, onda bi to svakako bio onaj kratkotrajni period započet privrednom reformom od 1965. godine. Bilo je tada potrebno zaista mnogo stvarne revolucionarne pameti i odlučnosti da bi se proklamovao zaokret ka privređivanju i razvoju na osnovama normalnog tržišnog priznavanja svih faktora proizvodnje, dakle, ne samo roba, već i radne snage, kapitala i znanja. Trezveneri deo tadašnje političke elite time je najavio juriš na neprikosnovene dogme, ne samo Staljinove, već i Titove, po kojima su uspešno privređivanje i razvoj stvar pameti i volje komunističke avangarde, a ne pre svega autonomnog kretanja ekonomskih zakonitosti i usmeravanja materijalnih i društvenih tokova u skladu s njima.

No, nije bio posredi sukob samo sa dogmama. Na pomolu su bili i sasvim realni otpori. Najzad, sama radnička klasa, ionako još nesazrela.

X

pa i sklona mistifikovanju svoje uloge, ustuknula je pred ne baš ružičastim perspektivama reforme koja joj jedino obećava da će proizvodnjom i svojim položajem u društvu moći da upravlja jedino u onoj meri u kojoj će poštovati nimalo komotne ekonomske zakonitosti i ponašati se u skladu sa njima. No, tim objektivno uslovljenim otporima ubrzo su se pridružili oni opasniji - iz svih društvenih slojeva koji su navikli na komotno sticanje dohotka i zarada, zapravo na državno osiguran standard koji je, ma koliko skroman, ipak bio siguran. Ustvari, gotovo svi pogledi bili su sa ponosom okrenuti unazad. Iz Latifićevih podataka vidi se da je predreformski period bio ispunjen stopama rasta među najvišima u svetu, stalno novim proizvodima savremenog standarda (frižideri, televizori, električni štednjaci, pa i prvi putnički automobili), ubrzanim zapošljavanjem i prevođenjem radne snage sa sela u privredu, širenjem obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite itd, a ništa još nije upozoravalo ne neku krizu koja bi se približavala.

Samo je malo bilo analitičara koji su uočavali opasnosti koje se kriju u samom načinu proizvodnje koji se već godinama ne menja. Pritom pažnju zaslužuje komentar jednog o stranih ekonomista koji je tada zabeležio otprilike sledeće: "Dosad su Jugosloveni pokazali da mogu proizvoditi sve što žele i koliko god žele, a sada će prvi put morati da dokažu da proizvode po troškovima kakve priznaje svetsko tržište." Ništa kraće i tačnije o tadašnjoj reformi.

U početku reforma i nije ozbiljnije uzdržala proizvodnju, ali je njene nosioce već tada uznemiravala pomisao da će im politika realnog dinara i pritisak domaće i inostrane konkurencije ozbiljno poremetiti poslovne bilanse. Još veće uznemirenje izazvao je problm iznenadno iskrslih viškova radne snage koji su se dotad, bez ikakvih ekonomskih posledica, gomilali po preduzećima i ustanovama. Na površinu su isplivala i prva saznanja da se iz preskupe proizvodnje ne može više izvlačiti dovoljna akumulacija za tehnoške inovacije i moderan razvoj, ni dovoljna sredstva za budžetsku potrošnju, pa čak ni za normalnu tekuću reprodukciju. Bez promena u samom načinu proizvodnje celokupno kretanje bi se sve više usporavalo, uz opasnost da u jednom trenutku bude vraćeno gotovo u neku prekapitalističku prošlost. Nasleđene visoke stope

rasta kao da su stalno podhranjivale nasledenu revolucionarnost avangarde koja, oslonjena još i na poznatu našu balkansku, megalomaniju, nije dopuštala nikakvu trezveniju analizu o pravom stanju u privredi i društvu.

Umesto toga, rešenja su se sve više nalazila u jednostavnom zaduživanju prema inostranstvu, pa i to u sve krupnijim iznosima, a pogotovo bez promišljanja šta će sve to da košta. Ni tada se nije polazilo od neke realne profitne stope koja bi našu privredu učinila podobnom da iz buduće akumulacije i u razumnoj vremenskoj distanci otplaćuje te dugove. A ovi su i inače bili za nas najskuplji. Odbijali smo, naime, akcionarska ili bilo koje drugo aktivno učešće stranog kapitala u našim razvojnim programima koje bi ga učinilo zainteresovanim i odgovornim za sudbinu te buduće proizvodnje, pogotovo na inostranim tržištima. Umesto toga smo, valjda iz ideološke zaslepljenosti, insistirali da to budu isključivo kreditni aranžmani. Navodno, bolja je ideološki neutralna kamata, nego kapitalistički obojena dividenda, ma koliko ovo drugo bilo kud i kamo povoljnije od onog prvog. Kao da dividenda nije efikasniji instrument racionalnog priređivanja, istorijski upravo izveden iz davnašnje kamate, a uz to i podsticaj svojeorsnom podruštoljavanju proizvodnje u nedrima kapitalizma! Tako smo, kao pravi komunisti, dopustili omraženim kapitalistima da bez ikakvog rizika i sopstvenog angažovanja ubiru dobre kamate i da nas zadužuju u sve dužim rokovima i sve skupljim anuitetima po osnovu kamata na kamate.

Po tu cenu često smo dobijali nove kapacitete od kojih mnogi, čak i kad nisu predstavljali obične Potemkinove tvorevine, ostaju danas kao spomenici krajnje niske profitabilnosti i neosposobljenosti da sami otplaćuju sve što je u njih uloženo.

Ceo taj nizlazni put "socijalističkog razvoja", popločan sve fiktivnijim stopama navodno sve bržeg ekonomskog i društvenog razvoja, morao je još u vreme privredne reforme da bude, jasno pred očima ozbiljnih političara i da pokrene u borbu za njeno realizovanje su tadašnju pamet i energiju. Na žalost, glavni udarac toj reformi zadali su samozvani refolucionari sa samog vrha tadašnje državne i partijske strukture. Kao da su dobro osetili da će ih reforma na svoj način razvlastiti, i to tako što će ih

najpre učiniti izličnim u privrednom, a zatim i celokupnom društvenom životu. I za njih bi, naime, uređeno pravilo da će biti potrebni samo onoliko koliko im ponašanje bude u skladu sa ekonomskim a onda i svojim političkim, kulturnim i drugim zakonitostima u društvu.

Privredna reforma iz 1965. godine je tako i propala. Propale su iz sličnih razloga i kojekakve polovične reforme koje je narednih decenija diktirala naša sve teža ekonomska i socijalna, pa otuda i politička situacija, opterećena još i nasleđenim međunacionalnim problemima. Ovakvih učestalih reformi bilo je i u drugim socijalističkim zemljama, pre svega u tadašnjem Sovjetskom Savezu. Svuda se u osnovi radilo o jednom te istom: sve te privrede u svo stalnom rastu, a izložene nesmetanom i sve težem pritisku sopstvenih troškova proizvodnje, izgarale su kao zvezde koje sličan zakon gravitacije najpre učini beskrajno sjajnim, a zatim ih nepovratno uništava.

III •••.,'•<.

Za nama je buran poluvekovni razvoj, ispunjen dubokim promenama u materijalnom i društvenom životu, ali i ozbiljnim zabludama koje i danas teško pogađaju c.elokupnu teritoriju nekadašnje SFRJ.

Još pre njenog raspada zabeležena je zabrinjavajuća krivulja u njenoj ekonomiji. Došlo je do pada produktivnosti rada - tog najvažnijeg pokazatelja celokupnog stanja u nekoj zemlji. To se vidi iz jedne Latifićeve tabele. Po prvi put posle rata produktivnost je kod nas u periodu između 1980. do 1987. godine pala ispod 100, dok je istovremeno u proseku za celu svetsku privredu, uključujući i nerazvijene zemlje, porasla na 130. Opšta konsternacija ovim saznanjem pokrenula je tada odlučne inicijative za napuštanje dotadašnjeg kontraproduktionog sistema privređivanja i uspostavljanje jednog realnog poretka zasnovanog na čvrstom i konvertibilnom dinaru, što bi predstavljalo polaznu osnovu za mnoge dalje reforme, pre svega u bankarstvu i spoljnoj trgovini, a onda i drugde.

Ali, to nije prošlo. Umesto toga su kao glavni potureni čisto politički problemi, pre svega, problemi odnosa među nacijama i delovima

tadašnje federacije. Ispalo je da su oni glavni, bezmalo čak jedini uzrok tadašnje krize u društvu, a ne normalna posledica jednog neodrživog sistema koji sam po sebi iskrivljuje sve odnose u društvu, pa i one međunacionalne. Poznate su, recimo, tadašnje rasprave oko toga koliko koja republika zakida preko cena od dohotka drugih, a nije se primećivalo da celu situaciju čini naprosto apsurdnom to što na zatvorenom tržištu svi učesnici nastoje da preko cena prevaljuju svoje sve veće troškove jedni na druge, što se vremenom pretvara u čisto pljačkaško privređivanje čije će posledice ubrzo osetiti cela zajednička država i celokupno njeno stanovništvo.

Evo, dakle, još jedne od naših uobičajenih mistifikacija, gde se usled poremećenih tržišnih odnosa mešaju uzroci i posledice, samo što je ova najnovija dovela čak do oružanih međunacionalnih sukoba i nesagledivih ljudskih žrtava i materijalnih gubitaka. Ne bi sada imalo smisla raspredati šta se sve događa kada se sudbina celih naroda ispušta iz ruku i prepušta raznim avanturistima, nacionalističkim demagozima i sličnim manipulatorima. Mnogo je važnije sagledati kako nastaju takvi odnosi kao realno tlo na kojem su ponikli i na kojem još uvek deluju ovakvi mistifikatori.

Već na prvi pogled pada u oči da su na čelu svih osamostaljenih jugoslovenskih državica sledbenici ranijih ekonomskih, pa i politički koncepcija, uključujući i dobar deo nasleđenog stručnog i administrativnog kadra. Teško je od njih očekivati neka nova rešenja. Staviše, mora se pretpostaviti da i njih, kao što je to bilo i sa njihovim prethodnicima od pre tri decenije, mori jedna te ista briga: neće li ih učiniti izlišnim i naprosto oduvati sa scene jedna autonomna, od njih osamostaljena ekonomska i društvena stvarnost, rešena da se oslanja pre svega na sopstvene snage i sopstvenu pamet.

Stabilan i konvertibilan dinar nije samo prvorazredni ekonomski faktor, objektivno predodređen da samostalno odmerava sve robne i druge vrednosti, i to samim tim što putem stalnog poređenja sa drugim svetskim valutama obezbeđuje sebi neprikosnoveni autoritet sa svojevršnim "zlatnim" pokrićem. Ovakav novac neumitno diktira i svo ponašanja u društvu, pre svega u priredi i drugim delatnostima, a onda i u samoj politici. Postoje u

današnjem svetu i druge višenacionalne države koje muče nevolje sa njihovim tamošnjim nacionalistima, pa i separatistima, ali malo kome pada na um da se ma i u ime najiskrenijih nacionalnih osećanja igra sa svojim materijalnim i drugim interesima, a kamooli da rastura državu i njeno unutrašnje tržište. Nasuprot tome, razna iluzorna pa i fantastična rešenja u našem proteklom ekonomskom i društvenom razvoju učinila su da se sve manje poštuje solidno privređivanje, pa otuda i sam novac. Ali, zato su poštovani drugi autoriteti, ma koliko bili objektivno nemoćni da uređuju stanje u ekonomiji i društvu. Poznata je misao: lišimo li novac njegove autonomne moći koju ima nad ljudima u savremenoj civilizaciji, moraćemo, kao davnim vremenima, uspostavljati moć ljudi nad ljudima.

Nije slučajno što i danas slab novac ide zajedno sa jakim despotijama. Svako slabljenje onog prvog jača ovo drugo, i obrnuto, i sve tako dok celo društvo usled ovakve nesrećne sprege ne zapadne u bezizlazno stanje. A još su nepismeni vladari iz starovremenske istorije znali šta im se može dogoditi ako zakidaju od težine metalnog novca kojeg su inače kovali sami i bez ikakve kontrole.

U sadašnjoj SR Jugoslaviji se s razlogom pre nekoliko godina odlučno slalo na put neviđenoj inflaciji, a čvrst i stabilan dinar označen je kao jedina polazna osnova za izlaz iz tadašnje teške situacije. Takođe je proklamovano da njemu mora biti podređeno sve drugo, pa i po cenu osetnili odricanja od nasleđenih navika u privređivanju i potrošnji. Od toga su pre pola veka krenuli Nemačka i Japan kao zemlje najteže pogođene ratom, a uz to još i diskriminisane kao glavni krivci za taj rat. Naravno, dobrim delom se njihov brzi oporavak i još brži razvoj mogu pripisati obilatoj inostranoj pomoći. No, i sama ta pomoć pokrenuta je sa dubokim poverenjem da će ona biti dobro upotrebljena u tim zemljama koje i inače umeju da ekonomišu novcem. Najzad, i sama SR Jugoslavija je pre nekoliko godina, uprkos teškim posledicama unutrašnje rata, raspada zemlje i međunarodni ekonomskih sankcija, uspela da na osnovu tadašnjeg antiinflacionog programa krene upravo od stabilnog i konvertibilnog dinara, da bi se ubrzo zatim, posle višegodišnjeg nazadovanja, zabeležila prve stope rasta proizvodnje i životnog standarda i prvi pomak u središanju opšte potrošnje.

Zašto se onda, posle tih početnih rezultata, stalo i odustalo od daljih napora za uspostavljanje prave tržišne privrede i čvrstog privredno-pravnog sistema koji će nametnuti oštra pravila ponašanja svima, pa i samoj državi i ljudima koji njom upravljaju?

Nije lako nijednom post-komunističkom režimu, pa ni ovom našem, da preko noći preobrazi i sebe i društvo. Mnogi sumnjaju da on kao takav može čak i na duže staze nešto postići. No, uzmimo da je spreman na tako nešto. Čak i onda ostaje nejasno sa kojim bi sredstvima mogao to da ostvari. Da li naprosto zakonskim normama i merama ekonomske politike? Svega toga imali smo na pretek u proteklih pola veka, pa ipak nismo daleko odmakli. Naprotiv, uprkos enormnoj produkciji samoupravnih i odgovarajućih državnih normi i uprkos stalno novim instrumentima ekonomske politike, malo šta se menjalo u samom životu, štaviše, sve više se uviđalo da ovakva papirnata aktivnost podhranjuje jedino samu sebe i kao takva postaje sve zamršenija i neproduktivnija i stoga samo doprinosi opštem pogoršavanju stanja.

Dovoljno je još jednom podsetiti na povoljnu situaciju od pre nekoliko godina koja je nastupila neposredno posle uvođenja tadašnjeg antiinflacionog programa. Već sam konvertibilan dinar bio je dovoljan da uspostavi poverenje u javnosti i pokrene nove inicijative, što se i odrazilo na smirivanje tržišta, na prve ohrabrujuće korake u proizvodnji i potrošnji, pa i na odnos sveta prema nama. No, mnogo manje je bilo napora i odlučnosti da se organizovano nastavi tim putem, pre svega da se energično počnu suzbijati svi vidovi neracionalnog ponašanja u privređivanju (recimo, insistiranjem na strogim pravilima u raspolaganju angažovanim kreditima, na bezuslovnom likvidiranju nesposobnih banaka i preduzeća i slično). A ponajmanje se radilo na oživljavanju institucija i organizacija privrednih komora, sindikata kao i staleških i stručnih udruženja), koje bi najzad jednom prestale sa svojom čisto propagandnom aktivnošću u službi vlasti, nalik na nekadašnje Staljinove "transmisije Partije" i počele da istupaju kao autonomni i autoritativni kaftori koji stvarno pokreću nove inicijative i insistiraju na njihovom realizovanju.

Samo takav opšti zaokret ka celokupnom reformisanju privrede i društva mogao bi da predstavlja stvarni opštenarodni konsensus koji se u

normalnim demokratskim zemljama smatra neophodnim da bi se (kao danas u Zapadnoj Evropi povodom problema nezaposlenosti, sužavanja socijalnih prava i slično) savlađivali kud i kamo lakši problemi nego što su sada na prostoru SR Jugoslavije, gde valja iz temelja graditi jedan novi ekonomski i društveni poredak. A zaista se neće mnogo postići ako se ceo konsensus svodi na prazne programe i političke proklamacije, nekakve međustranačke koalicije, koncentracione vlade i promene ministara, što celu reformsku klimu čini samo još sumornijom.

Bez pravih sistemskih rešenja i povoljne reformske klime u celom društvu nešto naročito ne može postići ni sama ekonomska politika. Na tlu još neuspostavljenog tržišnog poretka, a bez autonomnog delovanja bankarskih, berzanskih i drugih privrednih institucija i opšteg poverenja u njih, ekonomska politika se neizbežno pretovara u većito lutanje između kratkoročnih, pa i sasvim proizvoljnih rešenja, najčešće još diktiranih dnevnim političkim potrebama i pritiscima.

Pažnju javnosti, pa time i politike uvek privlači ono što se događa u sferi finalne potrošnje i što ljude neposredno pogađa preko cena na gradskim pijacama i u trgovinskim radnjama. Manje se, međutim, vidi i zna šta se zbiva u sferi proizvodne potrošnje (u proizvodnji sirovina, energetike, reproduccionog materijala i slično). A upravo u njoj se, uglavnom bez uticaja konkurencije, pa i bez neke ozbiljnije kontrole odvijaju svojevrsni tokovi koji nastaju usled očajničkog nastojanja proizvođača duž celokupnog procesa reprodukcije da svoje neracionalnosti i prekomerne troškove prevaljuju jedni na druge u uverenju da će na kraju sve to platiti finalisti, a onda i sami potrošači. Međutim, zbog neizbežnih monetarnih restrikcija, koje se, kao još jedino oružje u rukama države, koriste u borbi protiv inflacije, nema dovoljno novca da se naplate ovakve "prevaljujuće" operacije, pa zato svi učesnici prelaze na međusobno zaduživanje bez pokrivača, a sve više i na uvoz koji nije pokriven izvozom i koji vodi sve većim dužničkim obavezama zemlje prema inostranstvu.

Naizgled, posredi je samo iznuđena praksa koja se privremeno može tolerisati dok se celokupno stanje ne sredi. Međutim, u njoj se već uveliko ubrzavanju opasni tokovi ponovne inflacije. Ona zapravo već pogađa poslovne banke, preteći im nelikvidnošću i osporavajući im čak

samo pravo da se tako nazivaju, ako u njih stalno ne pritiče novac i štetiša i komitenata. Tako onda u atmosferi nepoverenja u sam sistem, uobičajeni kupoprodajni odnosi zamiru ili se još jedino finansiraju u gotovu, bilo dinarima uz velike popuste, pa i razne mahinacije, bilo stranim valutama. Na sceni je faktički poznata istina: da nam je celokupna proizvodnja previše skupa, da bi še pod režimom stabilnog dinara uopšte i mogla dalje održavati u životu.

Reč je o krajnje ozbiljnom, možda čak i poslednjem upozorenju da se ne mogu više odlagati temeljite reforme privrede i društva, jer je očigledno da su koreni nestabilnosti i opšteg nazadovanja u samim temeljima naslede nog načina privređivanja i reprodukcije.

Nema sumnje da takav reformski put savlađivati krize mora izazvati nove teškoće u privredi i svakodnevnom životu stanovništva, pa otud i oštre socijalne potrese i političke otpore. Posebno se to odnosi na probleme nezaposlenosti koji su već sada izvan svih okvira izdržljivosti zemlje, a još težim bi ih učinio priliv novih viškova radnika koji bi nastali posle neophodne likvidacije gubitaških preduzeća i smanjenja broja zaposlenih u državnim i drugim javnim službama. Ali, van postojećih i eventualno još dodatnih sredstava iz inostranstva ništa se ne može rešavati, pogotovo ako se prelazak na neizbežne reforme stalno odlaže i prepušta nekim budućim vremenima. Naprotiv, upravo ovakva odlaganja učinila bi postojeće probleme neracionalnog privređivanja sve manje održivim, tako da bi oni u jednom trenutku, već pod pritiskom sopstvene težine, izbili svom snagom na površinu, praćeni još mnogo oštrijim socijalnim i političkim posledicama i još nepovoljnijim uslovima za njihovo rešavanje.

Koliko je samo realnih mogućnosti propušteno da se još u samom startu Antiinflacionog programa temeljito preobrazu mnoga perspektiona preduzeća i banke, a izbaci iz tržišta sve čemu tamo nema mesta! Uzmimo čak i onaj najteži problem - višak radne snage. Nije li bilo razumnije da su još tada raspoloživa sredstva, pogotovo uz inostranu podršku, trošena kao čista pomoć radnicima koji ostaju bez posla i koji bi se postepeno prebacivali na nova radna mesta gde se bolje radi i zarađuje, pa ma to bila zaposlenja u samoj poljoprivredi koju su ranije nepotrebno napustili.

Pogotovo je iz tih sredstava trebalo kreditirati malu privredu, sve do sasvim sitnih radnji inokosnih zanatlija i drugih preduzetnika, gde se bez mnogo para brže može krenuti sa novom proizvodnjom i brzo obrnuti i vratiti sve što je u nju uloženo. Umesto toga, raspoloživa sredstva nepovratno su odlazila na puko održavanje raznih "giganata" i sličnih "dragocenih" kapaciteta, koji nikad neće oživeteti, i na bedne zarade zaposlenih koji su u njima samo statirali ili odlazili na prinudne odmone. U najrazvijenijim zemljama upravo mala i srednja preduzeća većim delom učestvuju u stvaranju društvenog proizvoda, a najvećim delom u ukupnoj zaposlenosti, pa stoga izuzetno doprinose održavanju visokog nivoa lične i javne potrošnje. Zapadnoevropske zemlje danas, u savlađivanju teškoća koje su nastale sve ubrzanijim uvođenjem savremene tehnologije, izlaz najčešće nalaze u otvaranju novih radnih mesta u maloj privredi.

Nikakva politika nije sama po sebi odgovorna i progresivna. Ona je takva samo utoliko ukoliko se doslednije oslanja na objektivnu težnju ljudi u proizvodnji i celokupnom stvaralaštvu da se kao neposredno zainteresovani i ekonomski naterani maksimalno racionalno ponašaju u korišćenju raspoloživih sredstava i ostvarivanju poslovnih rezultata. Bez stalnog oslonca na te snage nikakva politika nema izgleda na uspeh. Naprotiv, po prirodi stvari, ona je onda osđena da samo paradira fikcionim programima i rezultatima i da aktivnost svodi na golu borbu za osvajanje ili održavanje vlasti. Doduše, takvoj prividnoj aktivnosti bili su i još uvek su skloni političari svuda u svetu. Ali, u zemljama višeg stepena materijalne, socijalne i kulturne razvijenosti oni mogu opstati samo ako su iza njih opipljivi rezultati u privređivanju i celokupnom razvoju. Svaka drukčija pozicija preta da im aktivnost svede na obično lutanje između proizvoljnih rešenja, pa ih time uvlači u apsurdnu situaciju da već samim načinom rešavanja tekućih problema izazivaju stalno nove i sve teže, a najzad i same sebe pretvore u nerešivi problem.

Svaka vlada, ma koliko bila na početku moćna, postaje sve slabija ukoliko se više bavi, ne samom stvarnošću, već problemima koji zakonito nastaju usled njenog nerealnog odnosa prema toj stvarnosti. Istovremeno, odraz sve dublje krize u kojoj se nalazi neka zemlja upravo je to što se u njoj sve nade počinjju vezivati za pojedine izuzetne ličnosti,

bezmalo istorijski pozvane da je izvuku iz teškoća. Svaka ličnost ili vlada vrede onoliko koliko su sposobne da se otvoreno suočavaju sa stvarnošću i spremne da bez oklevanja pristupaju neizbežnim rešenjima problema, ma koliko ovi bili teški i bremeniti novim otporima i sukobima u društvu. Rešenja će biti utoliko izglednija ukoliko im se doslednije pristupa uz puni oslonac na sve ono što je večito i neizmenljivo u toj stvarnosti, zapravo na ono što sve koji žive i stvaraju objektivno podstiče i primorava na racionalno i odgovorno ponašanje u svakoj oblasti privređivanja.

Samo takva vlada može sa sigurnošću računati da će u naporima za preobražavanje i razvoj zemlje postizati rezultate koji će daleko prevazilaziti sve što bi inače proizilazilo iz njihove čisto političke moći.

IV

I najzad, samo još ovo. Čitalac Latifićeve monografije svakako će doneti sopstveni sud o ovom radu, pa valjda i sam zaključiti da je reč o dobro sređenim i obrazloženim podacima koji daju istinitu sliku o relativno kratkotrajnom životu prethodne Jugoslavije, njenom slavnom uzdizanju i tragičnom razaranju i propadanju. A možda će ova monografija pomoći i produbljenijim analizama svih onih istraživača koji budu tragali za pravim odgovorima u rešavanju današnjih izuzetno teških problema koji pritiskaju sve naslednice nekada uspešne SFRJ.

Beograd, januar 1998.

Milan Bajec